

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ
ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ

ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ЗАМАНАУИ
ЭСТЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЭТИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Дөңгелек үстел материалдары,
(Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.)

Алматы
2013

ӘӨЖ 323/324
КБЖ 66,3 (5 қаз)
Қ 17

*ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану
институтының Ғылыми кеңесі баспаға ұсынды*

Редакциялық алқа

З.К. Шәукенова (жауапты редактор)

С.Е. Нұрмұратов, Қ.Ұ. Әлжан,

Б.М. Сатершинов, М.А. Бижанова

А.Д. Мейірманов (шығарылымға жауапты)

Қ 17 Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары. Дөңгелек үстел материалдары (Алматы қ., 21 маусым 2013 ж.) / З.К. Шәукенованың жалпы редакциялауымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФКСДИ, 2013. – 216 б.

ISBN – 978-601-7082-89-5

Жинаққа 2013 жылдың 21 маусымында ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты мен Дүниежүзі қазақтарының қауымдас­тығымен бірлесіп өткізген «Қазақ диаспорасының заманауи эстетикалық және этикалық құндылықтары» тақырыбындағы дөңгелек үстел материалдары енді.

Жинақ шетелдегі қазақтардың жағдайын зерттеуге ұмтылатын маман­дарға, сонымен қатар жоғары оқу орындарының гуманитарлық саласының оқытушылары мен студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға арналған.

**ӘӨЖ 323/324
КБЖ 66,3 (5 қаз)**

ISBN – 978-601-7082-89-5

© ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану
және дінтану институты, 2013

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Алғы сөз	6
Нұрмұратов С.Е. Шетелдегі отандастарымыздың құндылықтық бағдарлары хақында.....	8
Мамашев Т.А. Қазіргі замандағы қазақ диаспорасының өркениеттік мәселелері.....	17
Нысанбаев Ә.Н. Шетел қазақтарының құндылықтық әлемін зерттеудің ғылыми әдіснамасы.....	24
Мұқаметханұлы Н. Қытайдағы қазақтардың этикалық қағидаттарындағы өзгерістер.....	36
Раев Д.С. Қазақ шешендік сөз өнерінің ұлттық философия тарихындағы орны.....	41
Шаймарданова З.Д. Казахская диаспора: проявление социокультурного образа страны на примере современной французской прессы.....	50
Ергалиева Р.А. Художественно-эстетические особенности творчества казахских художников Монголии.....	58
Кальш А.Б. Состав семьи оралманов Алматинской области.....	65
Жумасейтова Г.Т. Народные танцы как отражение идеи национального самосохранения казахскими диаспорами.....	73

<i>Сатершинов Б.М., Жолмухамедова Н.Х.</i> Этноэстетика және әлемді көркемдік игерудің ұлттық бейнелері.....	83
<i>Барлыбаева Г.Г.</i> Особенности духовного и этнокультурного бытия казахов России.....	96
<i>Әлжан Қ.Ү., Мейірманов А.Д.</i> Өзбекстан қазақтары этномәдени болмысының рухани-этикалық бастаулары.....	100
<i>Мусагулова Г.Ж.</i> Музыкальное искусство казахов зарубежья: материалы поездки по России.....	113
<i>Шарипова Д.С.</i> Омская школа живописи и некоторые вопросы преломления национального в искусстве казахов зарубежья.....	122
<i>Тұрмағамбетова Б.Ж.</i> Ресейдегі Еділ бойы қазақтарының қара өлеңдері.....	129
<i>Мұқан А.О.</i> Моңғолиядағы қазақ музыкалы театрының тынысы.....	136
<i>Бижанова М.А.</i> Моңғолия қазақтарының этномәдени әлеміндегі ерекшеліктер.....	147
<i>Қазтуғанова А.Ж.</i> Моңғолия қазақтарының аспапты музыкасындағы «Жорға аю» күйлері.....	154
<i>Қоңырбаева К.М.</i> Қытай қазақтарының этномәдени болмысындағы жаңарулар.....	164
<i>Ошақбаева Ж.Б.</i> Түркия мен Еуропа қазақтарының этномәдени әлемі: дәстүрлер сабақтастығы.....	173

МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ӘЛЕМІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Меруерт Бижанова

XIX ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басы қазақ халқы үшін тарихи толқымалы жағдайларға, қазақтың ұлт ретінде өмір сүру тағдырын шешуі мүмкін болған оқиғаларға толы кезең болды. Егеменді Қазақстан өзінің тәуелсіздігін нығайта түсумен қатар алыс және жақын шет елдердегі отандастарына ерекше көңіл бөліп жатқаны белгілі. Кезінде елімізден түрлі себептермен көшіп кеткен қандастарымыз барған жерінде өзге халық арасына ұлттық болмысын, ана тілін, салт-сапасын, мәдениетін, өнерін барынша сақтап қалуға тырысты. Берісі Қытай, Моңғол, арысы Ауған, Үнді, одан әрі Түркия мен Батыс Еуропаға өтіп кетсе де, қазақи болмысын сақтап, шетелдегі қазақ диаспорасы ретінде қазақ ұлтының бір бөлшегі болып өмір сүруін жалғастырды. Сондай диаспорының бір тобы Моңғолиядағы қазақтар.

Осы қазақ диаспорасының келешегіне көз жүгіртіп, ұлт болып сақталуына мүмкіндік жасаудың маңызы зор. Алтай тауының теріскей бетінде қазақ ұлтының шағын тобы өз бетінше дербес өмір сүріп, білім-ғылым көшінен қалмай, ана тілін қастерлеп, өз ұлтының рухымен, мәдениетімен, өнерімен сусындап, рухани байлығының сарқылмастай қорын жинап келді. Сондықтан Моңғол қазақтарының мәдениетін зерттеу, соған орай пәрменді бастамалар көтеріп, бағыт-бағдар беру, олардың білім алуда, мәдени-рухани дамуда өткізген тағдыр талабына есеп жасап, диаспора мәселесіне қатысты стратегиялық ұстамын белгілеп, саясат жүргізу ұлт мүддесінен туындайтын өзекті мәселе. Моңғол қазақтарының мәдениетін, өнерін зерттеп, саралап, қорытынды жасау бүгінгі күні ғылыми маңызы бар іс болып табылады.

Тарихи деректерді сүйенсек, Моңғолияға қазақтар алғаш 1860 жылдары, яғни Ресей мен Қытай империясы қазақ жерін бөлшектеп, алғаш шекара бағанын қадай бастаған тұста, Моңғолияның Маньчжурияның бұғауынан босап жеке шаңырақ құруға ұмтылған кезеңінде қоныс аударған екен. Моңғолия мен Қытай арасындағы шекара 1930 жылдарға дейін ашық болғаны белгілі. Осы уақытта мал жағдайына орай Алтайдың күңгейі мен теріскейіне көшіп-қонып жүрген қазақтың бір бөлігі Моңғол билеушісінен арнайы жер сұрап, Алтайдың арғы бетінде қонақтап қалған делінеді.

Баян-Өлгий аймағы саяси-әкімшілік бағыныштылығы жағынан Моңғолияға тиесілі болғанымен, осы 70 жыл ішінде ондағы идеология қазақы идеология болды. Қазақтың жырақта тігілген жеке отауындай күй кешті. Алыс шетелдегі дәл осындай өзгеше құрылыммен жасақталған, жеке мәдени автономиясын құрған қазақтар бірден-бір деп айтуға болады.

1940 жылы тамыз айында 20 киіз үймен алғашқы құрылтайы болып өткен. Осы құрылтайда Қазақтың ұлттық Баян-Өлгий аймағын құру туралы Қаулы қабылданып, оның басшысы ретінде Бежеұлы Қабиды сайлау туралы шешім шыққан. Баян-Өлгий аймағы жасақталғанда, 10 аудан (сұмын), 56 ауылдан (бақ) тұрған екен. Бұнда 7063 отбасы, 32 мыңнан астам адам, 9 миллионнан астам малы болған екен.

Осы кезеңнен бастап, Баян-Өлгий аймағына Қазақстаннан арнайы мамандар келіп, әр саланың көркеюіне, дамуына өз үлесін қосты. Әр ауылда жаңадан сауат ашу мектептері ашылып, ұлттық газет-журналдар шыға бастады, ұлттық баспахана салынды, ұлттық музыкалық драма театр ашылып, алғаш 40 адамнан құралған ұлт аспаптар оркестрі құрылды. Осы кезде Қазақстаннан Абай Қасымов, Шәріп Өтепов секілді саяси қайраткерлер келсе, Алдаберген Мырзабеков, Хабиболла Тастанов секілді өнер қайраткерлері қазақ ұлттық театрының шаңырағын тіктеуге ат салысты. Ал, Төлеубай Қордабаев, Тілеуберді Сауранбаев секілді оқу-ағарту саласының мамандары әр ауылда мектеп ашуға кірісті. Тағы бір айта кетерлігі – мектептердегі оқу-ағарту ісі, идеологиялық іс-шаралардың

барлығы Қазақстанның бағдарламасымен жүргізіліп отырды. 1990 жылға дейін Қазақстанда жарық көретін мерзімді басылымдардың барлығы Баян-Өлгийге жеткізіліп тұрды. Оқулықтардың барлығын дерлік Қазақстаннан алатын. Тек қана Моңғолияның жағрапиясы мен тарихын, әдебиетін моңғол тілінен қазақ тіліне аударып шығаратын [1].

Моңғолия үкіметінің тұрақты Парламенті Кіші Құрылтайдың 1940 жылы 27 шілде күнгі № 37 қаулысы бойынша Қазақтардың Баян-Өлгий» (Байбесік) атты жеке аймағы құрылуы Моңғолиядағы қазақтардың саяси-әлеуметтік және мәдени өміріндегі жаңа қадам, қазақтардың бір бөлімі Моңғолияда түбегейлі мекендеп қалуының негізі болды. Баян-Өлгий аймағы алғаш құрылғанда 10 сомон /13/ 56 баг /14/, 7063 жанұя, 32301 жан, 920480 бас малы болды. Ол кезде 32 301 адамның 24 мыңға жуығы қазақтар болатын /15/. Бұл оқиға моңғолиядағы қазақтардың өсіп өнуіне ғана емес өзіндік мәдени-этникалық салтының қалыптасуына үлкен әсерін тигізді.

Баян-Өлгий аймағының құрылуы – тек Моңғолия үшін емес, жалпы қазақ үшін ерекше маңызға ие болды. Бұл жерде қазақтың этно-мәдени салтын өте жақсы ұстаған бір отауы қалыптаса бастады. Қазақ сан жағынан да, рухани жағынан да өсіп жетілді. Қазақстанға көшіп келгенімен қоса есептегенде, Моңғолия қазағының саны 170 мыңнан асты. Тек қазаққа тән мәдениет, әдебиет, ғылым, білім, ақпараты дамыды. 1965 жылдан бері қарай Моңғолияда қазақ радиосы күніне бір сағат эфирге шығады. Осы радио сондағы қазақтарға рухани тұрғыдан ерекше әсер етті.

Бүгінге дейін Моңғолия қазақтары арасынан 24 ғылым докторы, 61 ғылым кандидаты, 26 адам Моңғолияның Еңбек ері, 70 қазақ Моңғолияның еңбек сіңірген қайраткері атанған, 8 адам мемлекеттік сыйлықтың иегері болған. Моңғолияның саяси-қоғамдық өмірінде ерекше рөл атқарған саяси қайраткерлер туып шықты. Айталық, жоғарыда аты аталған Қаби Бәжіұлы, партия комитетінің төрағасы болған, кейін Ұлы Хуралдың (Жоғары Кеңес) басқарма мүшесіне сайланған

Ноғай Шымшырұлы, Қашқынбай Мәлікұлы – Моңғолия Парламентінің хатшысы, Мұқан Жылыбайұлы – ұлттар комиссиясының бастығы, Жәмила Әпсаламқызы Ұлы Хурал депутаты болды.

Моңғолияның әуе күштерінің бас қолбасшысы, даңқты ұшқыш Мұқарыс Зайсанов, батыр Ікей Мәзімұлы, әйгілі ұстаз Шолтай Советұлы, академик Мекей Әбішұлы, Мағыш Аятқанұлы, халық әртісі Қибатдолда Жұмапиұлы, әйгілі ақын Ақтан Бабиұлы, сыбызғышы Құмақай, әйгілі күйші Байысхан Рапиұлы, Құрметбек Байтазаұлы, Тілейхан Орынұлы, Мұсахан Қаматжанұлы сияқты қайраткерлер туып шықты. Олар – мемлекет көлемінде үлкен рөл атқарған адамдар.

Қазақ диаспорасын зерттеуші ғалым Зардыхан Қинаятұлы: «Меніңше, шетте отау көтерсе де, қазақ мәдениеті үшін ұланғайыр үлес қосқан Баян-Өлгий аймағының 70 жылдық мерейтойы тек Моңғолиядағы қазақтардың ғана тойы емес, бұл жалпы қазаққа тән мереке болуы тиіс. Өйткені, шеттегі қазақ диаспорасының ішінде Баян-Өлгий секілді ерекше құрылым өте аз» –деп өзінің Баян-Өлгий аймағының саяси-тарихи мәні жөнінде Азаттық радиосына берген арнайы сұхбатында атап өтті [2].

Елшілік берген соңғы мәліметтерге сүйенсек Моңғолиядағы қазақтардың жалпы саны қазір 100 мың адам екен. Соның ішінде қазақтар бас қала Улаан Баатарда және қала маңындағы сұмындарда (елді мекендерде) орналасқан. Мұндағы халықтың басым бөлігі өндіріс, кен орындарында, дәстүрлі мал шаруашылығымен, оның ет-сүт, тері өнімдерін өндіру, өңдеу ісімен шұғылданады. Жаз жайлауын малға жайлы, шөбі шүйгін ішкі Моңғолияның тамаша табиғаты аясында өткізген қандастар алдында өрген отарлары мен ірі қараларының санына, малшылардың көңілі жайлы. Ата кәсіп болған мал шаруашылығының қаймағын бұзбай ХХІ ғасырға дейін алып келген Моңғолия қазақтары деуге болады [3].

Салт-дәстүр, тілі қазақша сақталып, оны өздерінің мақтанышы санап келген моңғолиядағы қазақтардың басына да қиындықтар келді. Білім жүйесіне енгізілген өзгерістер

кері әсерін тигізді. «Білім жүйесі бірінғай – моңғол елінің тесттік жүйесіне бағынуы керек» дегенге бейімделген оқу басқармалары ендігі жерде оқулықтарын тек қана моңғол тілінде басып шығаруды қолға ала бастады. Мұның өзінде ойлантын жағдай.

Тәуелсіздік алғаннан кейін құрылған Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы алыстағы ағайынның рухани қажетін қанағаттандырып, біраз игі шараларға мұрындық болып келеді. Отандастарымызды көшіріп әкелу мәселесі сол елдегі елшіліктер арқылы іске асатындығын бағамдаймыз. Осы елдердегі қандастарға көрсетілер рухани көмектер мәдени орталықтар арқылы жүзеге асады. Елшілік қызметінің – Сыртқы істер министрлігінің құзыреттілігінде болуына байланысты олар өзге елдің ішкі ісіне араласа алмайды.

Кеңестер Одағындағы қазақтардың тілін сақтап қалған ән, күй, кітап, кино, театр, радио-теледидар, қазақ мектептері... тағы басқалар дегенді жоғарыда айтып өттік. Бүгінгі таңда қолымызда бар ең үлкен көмекте осы өнер мен мәдениет саласында пайдалануымыз қажет. Әсіресе, отандастарымыздың біраз бөлігі өмір сүріп жатқан Қытай, Ресей, Өзбекстан, Моңғолия, Қырғызстан секілді көршілес отырған елдермен рухани-мәдени қарым-қатынаста болуымыздың маңызы зор. Көші-қон комитетінің жанынын «қазақ диаспорасының мәдени орталығы» сынды арнайы бөлім жұмыс атқаруы керек. Осы құрылған ұйым өз еліміздің үкіметтік және қаржылық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, құзырлы министрліктермен тығыз байланыс орнатып, шеттегі қазақтармен рухани бірлік қалыптастыру қажет. Бұл барыста Қазақстан тарапы байланыс жасаушы елмен екі жақты қарым-қатынастардың күшеюін және стратегиялық әріптестік қатынастарды пайдалана отырып, ондағы қазақтардың төл мүддесіне сай келетін және ұлттық рухын нығайтатын жүйелі, нысаналы және байыпты саясат жүргізуі қажет болады. Мұнда әсіресе Мәдениет және Ақпарат министрлігі мен Білім министрлігінің көмегіне көп зәрулік туады. Атап айтқанда шетелдегі қазақтың рухани әлеміне тікелей әсер ететін – кітап, газет-журнал, кино,

радио-телевизия, ән-күй, би, сурет сынды өнер туындары, әр түрлі мәдениет алмасулар, оқушылардың бір-біріне барыс-келісі арқылы өтетін олимпиядалары, спорттық бәсеке, т. б.-лар ұтымды ұйымдастыру қажет.

Қазіргі заманның ең өткір ақпарат құралының бірі әрине, радио-телевизия. Отандастарымыз «Қазақ радиосын» тыңдап, «Хабар», «Қазақстан ұлттық телеарнасын» көретінін ескере отырып, радио-телевизияда шетел қазақтарына қатысты (немесе «Шетелдегі қазақтар» деген тақырыппен) арнайы бағдарлама ашу жөн секілді. Мүмкін болса онда шетелдегі қазақтардың өткен тарихы, бүгінгі тірлігі, әйгілі адамдары, болашақтық бағыты көрсетіліп отыруы керек. Әрі қандастар тұрған сол елдегі қазақтардың радио-телевизия тарату орындарымен арнайы байланысқа шығып, қазақ елінде түсірілген фильмдерді («Қазақфильм» немесе басқа да студиялар) оларға сыйға беріп, тегін тарату ісін қолға алған жөн. Ән-күй жағынан да ондағы қазақ радио-телевизиясына үнемі тегін көмек көрсету керек.

Қазақстан тарапы үнемі шетел қазағына бағытталған іс-шаралар ұйымдастырып, оған әр шетелден өкілдер қатыстырып отыруды жыл сайын емес, ай сайын орындап отыруы керек. Ол тек қана ақындар айтысы, мүшәйра, концерттік байқаулармен шектеліп қалмай, әр түрдегі, әр мамандықтағы ғылым және өнердегі көп саланы қамтуы керек. Соның ішінде мектепаралық, университетаралық, өнер ұжымыаралық барыс-келістер көбейсе, ондағы қазақ жастары біздің ортамызға жиі келіп, ұттық болмысының жоғалуының алды алынар еді. Бұл шаралар Қазақстанда ғана өткізілмей, кезі келгенде қандастар тұрған сол шетелдердің орталық қалаларында өткізіліп тұрса тиімді болар еді [4].

Сонымен қазақтар тұрған шетелдегі басылымдар мен қазақстандық басылымда арасындағы және БАҚ өкілдері арасындағы, Жазушылар одағы арасындағы байланыстарды күшейту арқылы қазақ тіліндегі кітаптар мен басылымдардың сыртқа шығарылуын, өзара алмасуын, кітап көрмелері мен жаңа кітаптар тұсаукесерлерін өткізуін, түрліше түсіндірме

сөздіктердің, энциклопедиялық еңбектердің дер кезінде жетіп тұруын, ондағылардың Қазақстандағы қазақ басылымдарын пошта арқылы жазғызып оқуын қамтамасыз ету керек.

Шетелдегі қазақтардың қазақстанға келу немесе келмеуі өздерінің таңдаулары. Дегенменде қазақтардың қазақ болып өз болмысымен өмір сүруі үшін қамқорлық көрсету барлық қазақ азаматтарының ғана емес, қазақ мемлекетінің де бұлжымас парызы деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1. *Есенгүл Кәпқызы*. Баян-Өлгий аймағы – бұзылмаған қаймағы. – Түркістан, 18 қазан, 2012 жыл.

2. Моңғолия қазақтарының жалпы қазақ үшін бергені көп (тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнография институтының бас ғылыми қызметкері Зардыхан Қинаятұлы Баян-Өлгий аймағының саяси-тарихи мәні жөнінде Азаттық радиосына берген арнайы сұхбаты) // <http://qoshaq.wordpress.com/2012/03/07/>

3. *Мұқан А.* Моңғолия және Ресей қазақтарының бүгінгі хал күйі // Керуен ғылыми және көркем әдеби журнал, 2012, №3.

4. *Жәди Шәкенұлы.* Шеттегі қазақ біздің рухани көмегімізге зәру // <http://www.kazaitys.kz/kz/article/view?id=74>